

Кость С. С.,
викладач кафедри іноземних мов
Львівського торговельно-економічного університету

КОНЦЕПЦІЯ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ВЗАЄМНОСТІ: ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ Й ТЛУМАЧЕННЯ У СЛОВ'ЯНСЬКОМУ СВІТІ (40-ВІ – 70-ТІ РР. ХІХ СТ.)

Анотація. Автор аналізує особливості сприйняття й тлумачення концепції слов'янської взаємності у слов'янському світі й доводить, що її сприймали по-різному, оскільки неоднаковим був національний контекст сприймання концепції. Автор стверджує, що ідея взаємності продовжувала існувати навіть після придушення польського повстання 1830–1831 рр., але вона дедалі більше ставала утопічною; концепцію взаємності поступово витісняла національна ідея, вона набувала найвагомшого історичного значення.

Ключові слова: Ян Коллар, концепція слов'янської взаємності, слов'янська ідея, національна ідея, панславизм.

Постановка проблеми. Як відомо, концепція слов'янської взаємності увійшла в науковий обіг від часу появи в словацькому журналі «Hronka. Podtatranská zábavnica» нарису Я. Коллара «Про літературну взаємність між слов'янськими народами й наріччями» (1836 р.). Публікація зацікавила прихильників слов'янської ідеї (як і її противників – прихильників пангерманізму). Оскільки Я. Коллар написав її чеською мовою, то того ж таки року її переклали серби й хорвати. Наступного року Я. Коллар значно розширив текст нариса (це дало підстави називати його трактатом) і переклав німецькою мовою, і в такому вигляді світ побачила брошура «Про літературну взаємність між слов'янськими народами й наріччями слов'янської нації» [15]. Чогось сенсаційного в появі цієї концепції не було. З кінця ХVІІІ ст. щораз більшого розмаху набувала ідея слов'янської єдності, через що адепти пангерманізму почали говорити про небезпеку панславизму. Ідея слов'янської єдності – головна в поемі Я. Коллара «Дочка Слави» (1924 р.). Власне, саме слово «взаємність» вже було в словнику польського вченого С. Лінде, Ф. Челаковський у листі до словенського поета Прешерна ще в 1832 р. писав про те, що треба, аби слов'яни, особливо австрійські, почали звертати один на одного більше уваги й пізнавати взаємну вагу, що у «...нас уже пробуджується ця любов і увага до всього слов'янського» [19, с. 157].

Звичайно, трактат не залишився поза увагою й у Росії. В «Отечественных записках» переклад з'явився 1840 р. (це був російський журнал, що в найважливіших питаннях дотримувався якщо не полярних, то далеко не таких самих позицій, якщо порівняти його з виданнями слов'янофілів), його знову переклали серби, вийшов він і чеською мовою.

Актуальність статті сумнівів не викликає. По-перше, аналіз інтерпретації концепції слов'янської взаємності доповнює загальну картину національного відродження слов'янських народів середини ХІХ ст.; по-друге, цей аналіз допомагає глибше зрозуміти складний, а іноді й суперечливий процес формування національної ідентичності слов'янських народів. Важливим є сучасний зміст і підтекст.

Мета статті – з'ясувати основні особливості сприйняття концепції слов'янської взаємності в слов'янському світі; водночас автор прагне з'ясувати причини неоднозначного ставлення до цієї концепції.

Виклад основного матеріалу. Концепція слов'янської взаємності, власне, її інтерпретація (політична, культурологічна) була предметом зацікавлення багатьох дослідників. В історіографії питання не можна обійтися без праць О. Герцена, Я. Коллара, В. Ламанського, Т. Масарика, А. Міцкевича, Й. Первольфа, О. Пипіна, В. Соловйова, І. Франка, М. Чернишевського.

Публікації про слов'янську взаємність з'явилися й наприкінці ХІХ ст., оскільки в 1893 р. минуло 100-річчя від дня народження Я. Коллара. Із цієї нагоди у Відні вийшов збірник статей «Ян Коллар. 1793–1852» [12], в якому автори позитивно відгукувалися про діяльність покійного ювіляра. Тоді ж Т. Масарик (відомий чеський державний і політичний діяч) у праці «Чеське питання» високо оцінив роль Я. Коллара у чеському національному відродженні, назвав його будителем патріотичним і національно-політичним – саме на цьому характері впливу Я. Коллара на чеське суспільство Т. Масарик наголошував найчастіше. Він також звернув увагу на те, що трактат про взаємність було перекладено різними слов'янськими мовами. Зробив Т. Масарик і принциповий висновок – Я. Коллар не створив школи, навколо нього не з'явилося щось на кшталт слов'янофілів, а вплив його був радше спонукальним, підбадьорювальним [16, с. 89].

Висловимо деякі міркування з приводу історичного й духовного контексту появи трактату Я. Коллара. Якщо йдеться про кінець ХVІІІ – першу половину ХІХ ст., то є певні підстави констатувати наявність слов'янської взаємності. Науковим фундаментом її були праці Й. Добровського, В. Копітара, П. Шафарика, психологічним – відчуття єдності й спорідненості слов'янських народів, політичним – бажання бачити слов'янські народи державними й незалежними. Наявність державності в минулому й присутність на міжнародній арені такого потужного (хоча й неоднозначного) чинника, як Росія, були важливим політичним фактором, як і рух за об'єднання, що існував у Німеччині й Італії. Літературним маніфестом слов'янської свідомості, слов'янської ідеї, що її згодом противники слов'янського єднання охрестили чи означили як «панславизм» (на кшталт пангерманізму), стала відома поема Я. Коллара «Дочка Слави» (1824 р.). Проте розвиток слов'янської взаємності не перетворився на визначальну і єдину тенденцію, це не був гомогенний процес. Водночас (а навіть і раніше) можна зауважити зародження ще одного процесу – зростання національної самосвідомості, пошук національної ідентичності.

Жоден із дослідників, хто роздумував над історією слов'ян кінця ХVІІІ – середини ХІХ ст. не звернув уваги на те, чому

Я. Коллар ужив поняття саме «слов'янська взаємність». Зрозуміло, чому він додав означення «літературна» – щоб уникнути звинувачення в політиці, у прихильності до панславізму як протиставлення пангерманізму, щоб уникнути звинувачень у проросійських симпатіях. А «взаємність» передбачає двосторонність, рівність. Трактат Я. Коллара вийшов друком 1836 р., тобто через кілька років після польського повстання. Може, розуміючи, що в цих умовах користуватися, оперувати ідеєю слов'янської єдності чи слов'янської солідарності, закликати до єдності на чолі з Росією було б і з морального, і з політичного боку некоректно, Я. Коллар і використав слово «взаємність». Так, на нашу думку, можна пояснити появу концепції слов'янської взаємності – вона згладжувала політичні суперечності й водночас, закликаючи до взаємності, набувала шляхетного гуманістичного характеру.

Взаємність, за Я. Колларом, – це спільне сприйняття, спільний обмін і спільне використання результатів духовної діяльності слов'янських народів. Концепція Я. Коллара передбачала розвиток і збагачення слов'янських мов. У § 3 свого трактату Я. Коллар наголошує на тому, що не є взаємністю: не полягає вона в політичному об'єднанні слов'ян, у демагогічних інтригах чи в революційному спротиву владі, що лише спричиняє безлад і нещастя.

Перш ніж з'ясувати основні тези трактату Я. Коллара, висловимо одне важливе застереження: цей трактат не можна сприймати як наукову працю, це за суттю й метою – утопія, аналоги в європейській суспільно-політичній думці є, а за формою – це емоційні роздуми мотивованого автора, який, незважаючи на реалії, продовжує пристрасно захищати морально й духовно привабливу, але утопічну ідею слов'янського єднання. Водночас ми не заперечуємо й певного практичного значення праці Я. Коллара, оскільки в його концепції була віра в слов'янську єдність (для нього це була реальність, він сприймав слов'янський світ як цілісність). Тому Я. Коллар і обґрунтовував концепцію взаємності, саме взаємність була для нього органічною ознакою цієї єдності, чинником єднання. Він переконував, що лише взаємність покаже велич покликання слов'янського світу з-поміж інших народів в історії, визначить шляхи для виконання цієї місії, що саме взаємність об'єднає й збільшить сили чеського народу, дасть окремим слов'янським племенам таку впевненість і рішучість, що вони відважаться в рамках великого слов'янського народу й мислити, і діяти з великим розмахом. На його думку, слов'янські народи не повинні існувати самі для себе, вони повинні гуртом творити велике життя, окремі племена повинні належати народу, народ – людству. Я. Коллар вважав, що менші слов'янські народи повинні об'єднатися з більшими, що можна відмовитися від частини, щоб отримати ціле. Думаючи про «слов'янський народ», Я. Коллар все ж виокремлює чотири народи – чеський, польський, російський, іллірійський (південних слов'ян), що ще більше поглибило суперечність його концепції. Реакція на концепцію слов'янської взаємності не була однозначною, адже період романтичного захоплення ідеєю слов'янського єднання минав, процес формування слов'янських націй, утвердження національної ідентичності починався й набував незворотного характеру. Позитивні, іноді й захоплені відгуки про працю Я. Коллара – це швидше інерція мислення, небажання відмовитися від бажаної і, здавалося, реальної ідеї.

Схвально зустріли працю Я. Коллара інші відомі чеські будителі – Й. Юнгман (думку про слов'янську взаємність, власне,

раніше від Я. Коллара висловив друг Й. Юнгмана А. Марек), П. Шафарик. Обоє, до речі, об'єднувала й симпатія до Росії. Дещо поміркованішим було ставлення Ф. Палацького, але й він не полемізував з Я. Колларом. Так, П. Шафарик був першим, хто в 40-х рр. XIX ст. визначив обсяг і завдання славістики, він розробив проект створення слов'янських кафедр у Празі, Вроцлаві, Берліні. Це можна розглядати як реалізацію концепції Я. Коллара. Вони обидва виходили з того, що слов'янські племена – це складники єдиного слов'янського народу, що (незважаючи на політичні, конфесійні, мовні відмінності) існує єдність, зумовлена історичною спільністю давньослов'янської мови.

Принциповим противником ідеї панславізму й ідеї слов'янської єдності був К. Гавлічек-Боровський, який оприлюднював свою думку в публікаціях на сторінках газети «Pražské noviny» (згодом «Národní noviny»). Ідеться, зокрема, про його знамениту статтю «Слов'янин і Чех» у числах 14–21 газети «Pražské noviny» за 1846 р. Якщо в чехів слов'янська свідомість поступово трансформувалася у свідомість національну (ці «свідомості» у багатьох чеських діячів раніше існували паралельно), то саме К. Гавлічек-Боровський з його критикою панславізму, панрусизму, несприйняттям деспотичної й неєвропейської Росії був взірцем служіння саме чеській національній ідеї. К. Гавлічек-Боровський сформував новий погляд на розвиток слов'янських народів, бо він заперечив основну тезу концепції Я. Коллара – національну цілісність слов'янства, хоча він теж поділяв думку Я. Коллара щодо поділу слов'ян на чотири основні групи. Зовсім не в дусі слов'янської взаємності К. Гавлічек-Боровський заявляв: «Побачив я Польщу – і не сподобалася мені, з ненавистю й презирством залишив я Сарматський край, а по Новому році в найбільші морози трусився я в кибитці до Москви, зігрітий найбільше теплотою своєї всеслов'янської взаємності. Російські морози й інші російські речі загасили в мені останню іскру всеслов'янської любові; космополітизму в мене анітрохи не було ніколи, а тому я повернувся до Праги чехом, тільки непоступливим чехом, з якоюсь прихованою огидою до імені «слов'янин», яке мені, досить знайомому з Росією й Польщею, лунало якось іронічно» [10]. Наприкінці статті К. Гавлічек-Боровський формулює одну з принципових ідей австрославізму, оскільки зазначає, що Австрійська імперія є гарантом збереження чеської й іллірійської національності, але, що важливіше, він проголошує: «...з національною гордістю скажу: «Я – Чех, але ніколи «Я – Слов'янин» [11]. К. Гавлічек-Боровський не був самотнім у своїх поглядах. Його, наприклад, підтримував К. Зап, діяч із другої шеренги національного відродження, але надзвичайно активний популяризатор національної ідеї, згодом – один з організаторів слов'янського з'їзду в Празі (1848 р.).

Попри критичне ставлення до слов'янської взаємності, К. Гавлічек-Боровський усе ж вважав, що слов'янська взаємність найбільше допомогла іллірійцям, тобто південним слов'янам. На нашу думку, рух за об'єднання південних слов'ян, сприймання їх як єдиного народу не можна прямо пов'язувати з концепцією слов'янської взаємності. Щоправда, Станко Враз, найбільш відомий поет іллірійського руху, згодом розійшовся з Л. Гаєм, його лідером, і, як свідчить його листування з К. Запом, теж почав скептично ставитися до концепції слов'янської солідарності й взаємності. Проблему об'єднання південних слов'ян ускладнювало те, що хорвати були католиками, а серби – православними. У 30–40-х рр. XIX ст. у хорватів відбувалося національне піднесення. Ідеологи національного руху – Л. Гай,

І. Кукулевич-Санцінський, Я. Драшкович поділяли поширену в слов'янському світі думку про етнічну спорідненість південних слов'ян, як наслідок – і про їх національну єдність. У науковій літературі цей рух прийнято називати іллірійським; діячі руху вважали, що південні слов'яни є потомками давніх іллірійців. Позитивним було те, що лідери іллірійського руху досягли визнання в середовищі хорватської інтелігенції штокавського діалекту як національної літературної мови – це був крок до єднання із сербами. Вук Караджіч, відомий діяч і поет сербського народу, причетний до створення єдиної сербохорватської мови, теж поділяв думку про історичну й культурну єдність слов'ян, зокрема південних. Проте, всупереч концепції Я. Коллара, об'єднання південних слов'ян не відбулося. Національна ідея виявилася міцнішою й переконливішою, ніж ідея слов'янської взаємності, ніж теорія національної цілісності південних слов'ян. Прихильники ілліризму виступали за створення «великої Іллірії»; туди входили б райони, заселені хорватами, сербами й словенцями, але основою цього іллірійського народу мали бути хорвати. На протигагу іллірійському рухові та його доктрині в сербському середовищі виникла інша концепція об'єднання південних слов'ян, але вже під егідою сербів. Наприкінці 30-х на – початку 40-х рр. XIX ст. між хорватськими й сербськими публіцистами спалахнула полеміка з приводу проблеми національного об'єднання та появи «нового» народу [3]. Приклад невдачі об'єднання південнослов'янських народів в один (неважливо, під якою назвою – «іллири», «югослави») переконує в тому, що спільності літературної мови, яка є могутнім чинником формування нації й збереження національної ідентичності, не досить для такого об'єднання, якщо нема відповідних політичних умов, якщо сам народ і його лідери не прагнуть до такого об'єднання, якщо цьому не сприяє приналежність до різних конфесій, що є не менш потужним чинником формування нації.

Щодо словаків. Дехто з дослідників, особливо російських, вважає, що Л. Штур був палким прихильником концепції Я. Коллара, хоча і вніс суттєві зміни в його концепцію. Зауважимо, що позиція Л. Штура була складніша. Л. Штур справді не заперечував слов'янську ідею, ідею єдності слов'янських народів, навіть існування єдиного слов'янського народу, проте, на відміну від Я. Коллара (теж словака), він утверджував право на існування словацької літературної мови, і, що не менш важливо, доводив, що національне життя словаків і кожного слов'янського народу «повинно служити слов'янському життю, інакше воно відірветься від свого єства й довго не втримається» [5, с. 105]. Це заперечувало думку Я. Коллара про існування лише чотирьох головних слов'янських народів. Зазначимо, що й у позиції Л. Штура було немало суперечностей. Під кінець життя Л. Штур написав книгу «Слов'янство й світ майбутнього». У цьому трактаті утопічність головної ідеї поєднувалася з політичною наївністю. По суті, Л. Штур уже заперечував ідею слов'янської взаємності, відводячи Росії керівну роль у слов'янському світі. Він заявляв про необхідність якоїсь спільної мети для слов'янських народів, він ідеалізував Росію (зокрема Миколу I) і критикував Захід, пророкував його занепад. Так, він писав: «Ми не віримо в майбутній потужний розвиток західних народів...» [9, с. 103], «Там, на далекому Сході, там широко розкинувся народ Слов'янський, там народ майбутнього» [9, с. 108–109]. Не узгоджувалися з концепцією взаємності й твердження Л. Штура про те, що в Галичині населення поділяється на поляків і «русских» [9, с. 134], а день Полтавської

битви вирішив долю слов'янського світу [9, с. 167]. Утопічною була й думка Л. Штура про утворення Слов'янських Об'єднаних Народів. Л. Штур критикував австрославизм, хоча цей рух хай частково, але теж був однією з версій (аспектів) взаємності.

У польському суспільстві (практично в усіх частинах Речі Посполитої, що ними заволоділи після остаточного поділу Австрія, Прусія й Росія) ідея слов'янської взаємності захоплення не викликала. По-перше, польська ідея домінувала над слов'янською. Це не означає, що серед поляків не було слов'янофілів. Так, польська дослідниця цієї проблеми З. Клярнер вважала, що слов'янофілство в найзагальнішому значенні цього поняття є однією з фаз розвитку національної ідеї. Щоправда, вона відзначала й своєрідність польського слов'янофілства, що різко змінилося після повстання 1830–1831 рр. З. Клярнер критично оцінювала панславизм, що був «...у польських очах грізною силою, яка поширилася зі сходу й поглинала польську національність» [14, с. 160]. З цього приводу Й. Первольф (професор Варшавського університету, чех за національністю), розчаровано зазначав, що часи Суворецького, Раковецького, Мацейовського та інших польських славистів і слов'янофілів, очевидно, минули [19, с. 45]. Якщо йдеться про польське слов'янофілство, то можна згадати й С. Лінде, і про певне слов'янофілство молодого А. Міцкевича, а також про те, що важливим осередком польського слов'янофілства був саме Львів. Проте не можна погодитися з думкою В. Дякова, який стверджує, що ідея слов'янської взаємності знайшла свій відбиток у творах А. Міцкевича і Ю. Словацького, у програмних документах так званої (за його словами) «Великої еміграції» [1, с. 238–239]. Справді, у своїх лекціях з історії слов'янських літератур А. Міцкевич висловлювався про слов'янський дух, але слов'янофілом він не був (ідеться про період еміграції після повстання 1830–1831 рр.). У цих лекціях А. Міцкевич не міг оминати увагою слов'янську ідею. Справді, він вважав, що вона існувала вже й раніше – навіть у часи Ягеллонів [17, с. 222], що є така річ, як «слов'янство», що є певна історична спільність, спорідненість у долі слов'янських народів. Проте А. Міцкевич не був слов'янофілом у строгому розумінні цього слова, на проблему слов'янської єдності він дивився «польськими» очима, інтерпретував її як польський патріот. Найбільше А. Міцкевич докоряв чехам, критикував і не сприймав деспотичну Росію (невипадково відзначав непримирність польської ідеї й російської), а на чолі слов'янського світу бачив Польщу. Історичне покликання Польщі, месіанізм Польщі були органічною й невід'ємною частиною його світогляду. Саме тому А. Міцкевич критично ставився до концепції Я. Коллара. На початку 40-х рр. А. Міцкевич уже не був романтиком і реалістично оцінював взаємини між слов'янськими народами; слов'янська ідея не існувала для нього без визнання провідної ролі польської нації; він не був русофілом і вбачав небезпеку панславизму в тому, що той неминує еволюціонував у бік панрусизму. Про Я. Коллара А. Міцкевич розповідав у четвертій і п'ятій лекції курсу історії слов'янської літератури. У четвертій лекції він зазначав, що чехи зайняті більше минулим, ніж сучасним, що вони з приводу майбутнього тільки зітхають, але мали з-поміж себе кілька видатних поетів, а найбільш знаним і славним, єдиним, хто має національний характер, є Коллар [18, с. 37]. А. Міцкевич високо оцінив поему «Дочка Слави» Я. Коллара, він зазначав, що Я. Коллар завжди мріяв про слов'янську єдність – це його улюблений ідеал, і він хотів би всім співплемінникам (слов'янам тобто) прищепити

прагнення до утворення слов'янської держави. Проте, на думку А. Міцкевича, єдиною надією Я. Коллара є матеріальна сила, через це його мало читають, бо в слов'янських народів національна ідея випереджає поезію, вона мудріша, глибша, міцніша. Польський поет вважав, що чеський народ ніколи не хотів приймати матеріалістичну ідею Я. Коллара, не хотів спиратися на Росію, волів чекати, але ніколи не заявляв, що Росія – це остання надія, що залишилася слов'янам, що сонети Я. Коллара не відображають справжнього образу бажань і прагнень слов'янського народу [18, с. 42]. По суті, це критика панславизму Я. Коллара, критика проросійської орієнтації поета. Невипадково польський поет іронічно зауважує, що в слов'янському раю Я. Коллар помістив Костюшка поруч із Суворовим, російським полководцем, що жорстоко придушив польське повстання 1794 р. Ставлення А. Міцкевича до слов'янської ідеї проявилось й в оцінці О. Пушкіна: він вважав, що російського поета поглинув дух уряду, якому він не мав сили опиратися.

В історії української політичної думки ідея слов'янської взаємності і єдності теж залишила помітний слід: вона відчутна в «Русалці Дністровій» (1837 р.), Т. Шевченко в поемі «Сретик» (1845 р.) славив Шафарика за те, що він звів слов'янські ріки в одне море. Ідея слов'янської єдності присутня в програмі Кирило-Мефодіївського братства, бо одними з основних документів, що лежали в основі цієї програми, була «Книга буття українського народу» і «Устав Слов'янського Товариства св. Кирила і Методія. Головні ідеї», що їх написав М. Костомаров. Історіографія дослідження історії Кирило-Мефодіївського братства значна, свій внесок зробили і більш, і менш помітні постаті української політичної, історичної чи літературознавчої думки – М. Грушевський, І. Франко, М. Зеров, Д. Чижевський, С. Єфремов, М. Возняк. Детальне з'ясування її періодизації й концептуальних особливостей у поглядах окремих дослідників виходить за межі завдань цієї публікації, але відзначимо одне: українська версія ідеї слов'янської взаємності позитивна. М. Зеров посилався на М. Костомарова: «Наші дружні розмови, – згадує Костомаров, – щораз частіше зверталися до ідеї слов'янської взаємності <...> усвідомленість цієї ідеї була ще в молодості» [2, с. 141]. У контексті ідей слов'янського єднання і взаємності варто звернути увагу на польський аспект діяльності Кирило-Мефодіївського братства: на вплив «Книг польського народу і польського пілігримства» А. Міцкевича, на «Книгу буття українського народу» М. Костомарова. Якщо не брати до уваги москвофільство з його слов'янськими симпатіями, але проросійською сутністю й антиукраїнським спрямуванням, то треба зробити висновок, що концепція слов'янської взаємності була чи не єдиною на той час теоретичною передумовою легалізації українського національного питання, а ідея слов'янського єднання – засобом відновлення української державності в рамках слов'янської федерації. Щоправда, наприкінці XIX ст. І. Франко у статті «Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара й тепер» критично оцінював обґрунтованість концепції Я. Коллара на час її появи. Аналізуючи найважливіші факти міжслов'янських взаємин від 1830 р., І. Франко переконливо довів відсутність цієї взаємності, він навіть уживав поняття «слов'янський хаос». Єдине, що характерне, на його думку, – це поява москвофільських партій і тенденцій майже в усіх слов'янських племен. Підсумок розмірковувань І. Франка: «Колларові думки про слов'янську взаємність не обіймали всіх взаємин слов'янських, що більше, лишили на боці власне такі справи, що мусили мати найбільший вплив на загальну фізіо-

номію слов'янщини. Програма Коллара була далеко скромніша. <...> І ця програма була така, що її сповнюванню не могли стати на перешкоді погані взаємини політичні, хоч, певна річ, що добрі взаємини політичні були б вплинули й на її розвій далеко корисніше...» [7, с. 253]. Цю статтю (це була, по суті, рецензія на згаданий збірник «Jan Kollar»), було надруковано в 1893 р. у журналі «Народ», (друкований орган русько-української радикальної партії). Проте в збірнику є й стаття І. Франка «Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар», де автор, можливо, зважаючи на ювілейний характер збірника, позитивно характеризував цей вплив, згадав внесок і двох, на його думку, «світлич мужів» – чехів Запа й Коубека, які впродовж певного часу працювали у Львові. І. Франко зазначав: «Швидко мине півстоліття від часу написання тих слів (ідеться про вірш Т. Шевченка «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...»). – С. К.). Колларові ідеї про взаємність і Шевченкові про братерство слов'ян не перестали бути провідними ідеями молоді й убогої южноруської літератури. Свідомі українці не перестають бути слов'янофілами в душі Коллара й Шевченка» [8, с. 263].

Доречно зауважити, що остаточну оцінку тому слов'янофільству, що поступово трансформувалося спочатку в панславизм, згодом – у панрусизм, а на рубежі XIX – XX ст. – у неославизм, дав М. Грушевський (статті «Українство й в сеслов'янство», «У слов'янських обіймах»).

Складною й неоднозначною була російська реакція на слов'янську ідею загалом і на концепцію взаємності зокрема. Ейфорія М. Погодіна й російських слов'янофілів зрозуміла. Вони позитивно сприйняли національне відродження слов'ян, бо це ослаблювало противників Росії – Австрійську й Османську імперії; вони підтримували антинімецькі настрої чехів і поляків, бо сприймали це як підтримку їх негативної позиції щодо європейського Заходу; вони підтримували русофільство в будь-якій формі, бо це, як правило, сприймалося як визнання провідної ролі Росії в слов'янському світі та навіть її месіанства. Відомо, що ранні слов'янофіли (брати Аксакови, брати Киреевські, О. Хомяков та ін.) у деяких питаннях перебували в опозиції до уряду (з приводу кріпосного права, наприклад), але в принципових питаннях і в критичних ситуаціях вони керувалися російською державницькою ідеєю. М. Погодін (його загалом теж вважають слов'янофілом) мріяв і писав про можливість створення слов'янської держави від Тихого океану до Адріатики на чолі з Росією. Російський уряд теж ніколи не відмовлявся від цієї ідеї. І. Аксаков напередодні польського повстання 1863 р. підтримував прагнення поляків до незалежності, навіть вимагав надати Польщі незалежність, але коли повстання вже почалося, він закликав до його придушення навіть із використанням жорстких заходів.

Слов'янський з'їзд у Москві (1867 р.) остаточно підтвердив однозначність поглядів російських слов'янофілів на слов'янську ідею. Напередодні з'їзду вони запевняли слов'янських діячів у відсутності панславистських планів, але на з'їзді М. Погодін і В. Ламанський (слов'янофіл молодшого покоління) виступили з ідеєю запровадження загальнослов'янської мови, якою мала бути, звичайно, російська. Прикметно, що на з'їзді не було польської делегації. Після з'їзду в Кракові вийшла друком книжка польського діяча Ю. Клячка під промовистою назвою – «Московський з'їзд і панславистська пропаганда» [13]. Цей з'їзд ще раз засвідчив, що російські слов'янофіли ігнорували гуманістичні аспекти концепції Я. Коллара і його

небажання політизувати проблему слов'янської взаємності. Л. Лаптева, автор цікавої статті «Ян Коллар у російській дореволюційній літературі», слушно зауважила, що від середини 40-х до 70-х рр. XIX ст. у російській літературі не з'явилося жодних праць про Коллара, крім невеликої рецензії І. Срезневського. Вона пояснює це тим, що перше покоління російських славистів, яке проявляло до кінця 40-х рр. особливо велике зацікавлення чеським національним піднесенням, уже пережило пору романтичного захоплення ідеями слов'янської взаємності й зацікавилася питаннями, ближчими для російської науки й актуальними для російського суспільного життя [4]. То некоректна думка. Слов'янське питання в XIX ст. завжди входило в систему зовнішньої політики Росії, а російські слависти (В. Ламанський, Й. Первольф) розглядали його саме з державницьких інтересів Росії. Проте О. Пипін («Історія слов'янських літератур», «Панславізм у минулому й сучасному») не сприймає ні ідеї слов'янської взаємності, ні панславізму, не сприймали слов'янофілів і такі російські мислителі, як О. Герцен, М. Чернишевський, В. Соловйов.

Висновки. Підсумовуючи, потрібно зробити такі висновки: 1) поява трактату Я. Коллара свідчить про те, що навіть після придушення польського повстання 1830–1831 рр., навіть в умовах, коли вже відходило в минуле романтичне сприйняття слов'янської єдності, ідея слов'янської єдності все ще продовжувала існувати; 2) концепція слов'янської взаємності була не стільки наслідком трансформації чи еволюції слов'янської ідеї, скільки безуспішною спробою реанімувати її; 3) концепція Я. Коллара хоча й мала практичне значення, але була утопічна, оскільки не передбачала конкретного механізму її реалізації; 4) цю концепцію не могли сприйняти ті слов'янські діячі-патріоти, які не погоджувалися на асиміляцію, на «приєднання» до міцнішого й більшого сусіда, які щораз більше вірили в національну ідею.

Література:

1. Дьяков В. Политические интерпретации идеи славянской солидарности и развитие славяноведения (с конца XVIII в. до 1939 г.) / В. Дьяков // Методологические проблемы истории славистики. – М., 1978. – С. 232–260.
2. Зеров М. Лекції з української літератури (1798–1870) / М. Зеров. – Мозаїка, 1977. – 270 с.
3. Кулаковский П. Иллиризм. Исследование по истории хорватской литературы периода возрождения / П. Кулаковский. – Варшава, 1894. – 411 с.
4. Лаптева Л. Ян Коллар в русской дореволюционной литературе / Л. Лаптева // Развитие капитализма и национальные движения в славянских землях. – Москва : Наука, 1970. – С. 291–309.
5. Матула В. Людовит Штур и формирование словацкой идеологии / В. Матула // Развитие капитализма и национальные движения в славянских странах. – М., 1970. – С. 96–106.
6. Первольф И. Славянское движение в Австрии 1800–1848 гг. / И. Первольф. – Б. м. в., б. р. в. – 228 с.
7. Франко І. Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер / І. Франко. Твори в двадцяти томах. – Т. XVIII : Літературно-критичні статті. – Київ, 1955. – С. 235–253.
8. Франко І. Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар / І. Франко. Твори в двадцяти томах. – Т. XVIII : Літературно-критичні статті. – Київ, 1955. – С. 254–263.
9. Штур Л. Славянство и мир будущего: послание славянам с берегов Дуная / Л. Штур. – Москва, 1867. – 191 с.
10. Borovský H. Slovana Čech / H. Borovský // Pražské Noviny. – 1846. – Č. 14.
11. Borovský H. Slovana Čech / H. Borovský // Pražské Noviny. – 1846. – Č. 21.
12. Jan Kollar. 1793–1852. Sborník o životě, působení a literární činnosti pevece «Slávy dcery» na oslavu jeho stoletých narozenin / Red. P. František. – Vídeň, 1893. – 285 s.
13. Klaczko J. Kongres moskiewski i panslawistyczna propaganda / J. Klaczko. – Krakow: Czas, 1867. – 102 s.
14. Klarnerówna Z. Słowianofilstwo w literaturze polskiej lat 1800 do 1848 / Z. Klarnerówna. – Warszawa, 1926. – 302 s.
15. Kollar J. Rozprawy o slovanské vzájemnosti / J. Kollar. – Praha : Nákladem Slovanského ústavu, 1929. – 244 s.
16. Masaryk T. Česká otázka. Snahy a tužby národního obrození / T. Masaryk. – Praha : Čas, 1895. – 246 s.
17. Mickiewicz A. Literatura słowiańska / A. Mickiewicz. Dzieła. – Warszawa : Czytelnik, 1955. – Т. IX. – 270 s.
18. Mickiewicz A. Literatura słowiańska / A. Mickiewicz. Dzieła. – Warszawa : Czytelnik, 1955. – Т. XI. – 627 s.
19. Pervolf J. Listy o Polsku a Rusku / J. Pervolf. – Б. м. в., б. р. в. – С. 59.
20. Słownik języka polskiego przez Samuela Bogumiła Linde : wydanie drugie, poprawne i pomnożone / Samuel Bogumił Linde. – Lwów : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1860. – Т. VI. – 1233 s.

Кость С. С. Концепция славянской взаимности: особенности восприятия и интерпретации в славянском мире (40-е - 70-е гг. XIX в.)

Анотация. Автор анализирует особенности восприятия и интерпретации концепции славянской взаимности в славянском мире и доказывает, что ее воспринимали по-разному, поскольку неодинаков был национальный контекст восприятия концепции. Автор утверждает, что идея взаимности продолжала существовать даже после подавления польского восстания 1830–1831 гг., но она все больше становилась утопической; концепцию взаимности постепенно вытесняла национальная идея, она приобретала самое весомое историческое значение.

Ключевые слова: Ян Коллар, концепция славянской взаимности, славянская идея, национальная идея, панславизм.

Kost S. Concept of Slavic reciprocity: peculiarities of perception and interpretation in the Slavic world (40-ies – 70-ies, XIX century)

Summary. The author analyzes the characteristics of perception and interpretation of the concept of Slavic reciprocity in the Slavic world and proves that it was perceived differently as the national context of the concept perception was not the same. The author argues that the idea of reciprocity continued to exist even after the suppression of the Polish uprising of 1830–1831, but it was becoming increasingly utopian; the concept of reciprocity was gradually supplanted by the national idea, it took on the most important historical significance.

Key words: Jan Kollár, concept of Slavic reciprocity, Slavic idea, national idea, Pan-Slavism.